

संसद जर्नल, असार २०८१, वर्ष -१, अंक -१, पूर्णांक-१, पृ. ३७-४८

© २०८१ संघीय संसद सचिवालय

http://

www.parliament.gov.np

ISSN: 3059-9555

सेवा प्रवाहमा जरो जोड्ने कि ?

साक्षरता शिक्षा: हामी पो चुक्यौं कि ?

- प्रा. डा. विद्यानाथ कोइराला*

लेखसार

विश्वका धेरै कुराको हामीले अभ्यास गरेका छौं । शिक्षामा गरिएका यी अभ्यासहरूले केही सकारात्मक उपलब्धी पनि दिएका छन् । यसक्रममा हामीले केही गल्तीहरू पनि गरेका छौं । बिचार ल्याउने । संस्कार बिसिने । सिद्धान्त ल्याउने । आफ्नोपनामा जोड्न नसक्ने । समकक्षी सोच ल्याउने । रैथाने सोचमा ती कुरा पनि छन् कि त भनी नसोच्ने । हामीले मानेका शास्त्रहरूमा यसबारे के भनिएको छ भनेर नखोज्ने । जनअभ्यासमा के छ भनी नहेर्ने । परिणामतः हामीले सेवा दिएका साक्षरता शिक्षा, अनिवार्य शिक्षा, निःशुल्क शिक्षा, व्यावसायिक शिक्षा, शिक्षक शिक्षा, तथा उच्च शिक्षा अलमलमा परेको छ । जग नजोडिएको धुरी भएको छ । यो कुरामा सचेत हुनासाथ हाम्रा सेवाहरू प्रभावकारी हुन्छन् । सान्दर्भिक, व्यावहारिक सिद्धान्त र अभ्यास मिलेका । दर्शन र जीवन मिलेका । लेखमा यही कुरा उल्लेख छ ।

शब्दकुञ्जी : सेवा प्रवाह, साक्षरता, डकार सम्मेलन, व्यवसायिक शिक्षा

ललितपुरको सैंबु भैंसेपाटीमा राणाकालमै साक्षरता अभियान चलेको थियो । पञ्चायतकालीन सरकारले २०४५ सालमै सुर्खेत तथा भक्तपुरमा साक्षरता अभियान चलायो । पछि बनेपा तथा धुलिखेल नगरपालिकाले पनि यो काम गरेका थिए ।

* पूर्व प्रमुख, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग- त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

कोइराला, प्रा. डा. विद्यानाथ, २०८१

बहुदलीय सरकारले २ वर्षमा निरक्षरता उन्मूलन गर्ने अभियान थाल्यो। थाइल्याण्डको जोमटिन सम्मेलनले त्यो काममा थप उर्जा दियो। सेनेगलको डाकार सम्मेलनले थप बल लगायो। परिणामतः अहिले ६४ जिल्ला साक्षर भइसकेका छन्। नेपाली तथ्यांकले यही कुरा भन्छ।

यस क्रममा साक्षरता अभियानकर्मीहरूले स्थानीय सरकार परिचालन गरे। जाँच दिएर नतिजा कुरिरहेका विद्यार्थी उपयोग गरे। स्वयंसेवीहरूको परिचालन गरे। गैससहरू परिचालन गरे। आ-आफना घरका अभिभावक साक्षर बनाउँन स्कूले बालबालिकालाई क्रियाशील बनाए। एक जनाले एकजना साक्षर बनाउ भन्ने अभियान चलाए। जनप्रतिनिधिहरू पनि परिचालन गरे। यस अर्थमा भेल छोपेर रोपाइँ गर्ने कृषकको तरीका अपनाए। कति तलबी रूपमा। कति पारिश्रमिकको रूपमा। कतिले बिना पारिश्रमिक काम गरे। यी सबै काममा केन्द्र नै आदेशक भयो। जनस्तरको सरकार आदेश कार्यान्वयन गर्ने बिन्दूमा पुग्यो। यो अभ्यासको परिणतिले साक्षरता शिक्षाको काम पालिकाको रहेन। रहन दिइएन। यो काम राणा सरकारले गरेको थियो। पञ्चायती सरकारले पनि त्यसै गन्यो। लोकतान्त्रिक सरकारले पनि त्यही अभ्यासलाई निरन्तरता दियो। गणतान्त्रिक सरकार पनि त्यही काम गरिरहेको छ। यसको अर्थ हो - हामी स्थानीय सरकारलाई विश्वास गर्दैनौं। २०७२ को संविधानको अनुसूची ८ पनि मान्दैनौं। अहिले बनेको शिक्षा योजना तथा विद्यालय शिक्षा विकास योजनामा पनि स्थानीय सरकारलाई विश्वास गर्दैनौं। त्यसैले पालिका सरकार न त थाइल्याण्डमा जस्तो वातावरणको साक्षरीकरण (Literalization) मा सक्रिय छ। न त चीनको काउण्टी जस्तो प्रतियोगी बन्छ। यहीनेर हामी चुक्यौं कि त ?

ब्राजिलको अनुभव भने भिन्न छ। त्यहाँको भूमिहीन कामदारको अभियान (Landless workers' movement) ले पहिले आफ्ना कार्यकर्ता तथा समर्थकलाई साक्षर बनायो। हाम्रा अभियानकर्ताहरूमा यो चेत बनेकै छैन। दलित अधिकारकर्मीमा। महिला अधिकारकर्मीमा। जनजाती अधिकारकर्मीमा। किसानका नेतृत्वमा। मजदूरका नेतृत्वमा। राजनीतिक दलहरूमा। तिनका जनवर्गीय भनिएका संगठनहरूमा। दलैपिच्छेका संघ संगठन बन्न बनाउँन क्रियाशील हामीले ब्राजिलको चिन्तनको गहिराई बुझ्नेनौं कि त ?

ब्राजिलले पाउलो फ्रेरेको उदार दर्शन (Liberation theology) बोकेको थियो। तिनी ब्राजिलियन नै थिए। स्वदेशी। हाम्रो नेतृत्वले पनि फ्रेरे बोक्यो। यूनेस्को, युनिसेफ तथा अगैससहरूले पनि फ्रेरे नै बोकाए। तिनकै सामाजिक अभियानका जनमुखी विश्वविद्यालय (Popular university of social movement) को अवधारणा बोकाए। सामाजिक साक्षरता। यो बोकाइले साक्षरता शिक्षा पाएकाहरूमा केही हदमा आन्दोलनकारी चेत त बन्यो। तर समालोचनात्मक क्षमता बनेन। विद्रोही सोच त आयो। फ्रेरेले खोजेझैं मानवतावादी धारणा बनेन। परिवर्तका लागि क्रियाशील हुनुपर्छ भन्ने चेत त आयो। तर फ्रेरेको सोच अनुसारको पढेको कुरालाई व्यवहारमा रुपान्तरण गर्ने अभ्यास (Praxis) सुनिश्चित भएन। अर्थात् ब्राजिलको सैनिक जुन्ताको विरोधमा बनेको फ्रेरेको सोचले नेपाली संस्कृतिमा तादात्म्यता पनि राखेन। रुपान्तरण पनि गरेन। यहाँ पनि हामीले फ्रेरेको भत्काउँने सोच त बोक्यौं। बनाउँने सोच चाहिँ बिस्रियाँ कि त ?

क्यूवाको YSP model ले ब्राजिलकै तरीका अपनायो। कम खर्चिलो र समन्वयमा चलने साक्षरता अभियान। त्यसैगरी भेनेजुयला तथा बोलेभियामा शिक्षक तथा सामाजिक कार्यकर्ताले साक्षरताको जिम्मा लिए। भारतको केरलामा संस्कार भारत मिसनले यो काम गर्‍यो। आदिवासी बस्तीमा अष्ट्रेलियाले तिनको संस्कृति सुहाउँदो साक्षरता अभियान चलायो। नेपालमा चाहिँ हामीले फ्रेरे बोकायौं। सामाजिक साक्षरता। ब्राइन स्ट्रिट बोकायौं। व्यक्तिगत साक्षरता। फिलिप कुम्बस बोकायौं। कार्यवादी साक्षरता (functional literacy)। यसरी हामी साक्षरता कार्यक्रमका बोकाहा भयौं। तर तिनले गरेका वातावरणको साक्षरीकरण, साक्षरोत्तर शिक्षा तथा निरन्तर शिक्षालाई साक्षरतासँग जोड्न सकेनौं। अर्थात् हामीले आफ्नोपनाको साक्षरता शिक्षाको विकास नै गरेनौं कि त ? सेती शिक्षा परियोजनाले बनाएका हिमाल, पहाड तथा तराई जोड्ने सामग्री व्यापक बनाएनौं। क्षेत्रीय तथा जातीय सामग्री बनाउँन पुग्यौं। यहीं पो हामी चुक्यौं कि त ?

हामीले साक्षरतालाई निरन्तरता दिने जापानी तेराकोया अभियान बोक्यौं। त्यो त उसको माटोको थियो। संस्कारको थियो। यसको सन्देश हुन सक्थ्यो- हामीले मधेसका जात जातपिच्छेका दलानको उपयोग गर्नुपर्छ। दलान जातीय संवादी थलो हो। पाहुना घर हो। मनोरञ्जन स्थल हो। नेवारको डबलीको प्रयोग गर्नु पर्थ्यो। बाहुन क्षेत्रीका

कोइराला, प्रा. डा. विद्यानाथ, २०८१

सत्संग भवन परिचालन गर्नु पथ्यो। गुम्वा तथा मदरसाको उपयोग गर्नु पथ्यो। उल्टै हामी बेग्लै संरचना निर्माणमा लाग्यौं। सिकाइ अध्ययन केन्द्रको निर्माण। यसरी हामीले साक्षरता शिक्षाका आयातित मोडेलहरूलाई आफना बनाउन सकेनौं। आफना संस्कारमा मिलाउन पनि सकेनौं। आफनापनाका संरचनाहरूको विकास पनि गरेनौं। अहिलेको साक्षरता, साक्षरोत्तर तथा निरन्तर शिक्षा त्यही बिलखबन्धको उदाहरण बन्न पुग्यो। पैसा दिए चलने। नदिए हराउँने। कतै त पैसा दिए पनि कागजी मात्र बन्ने। काम नगर्ने। यहाँ पनि हामी चुकेकै हौ कि ?

अनिवार्य शिक्षा: बुझेनौं कि ?

पद्म शम्शेरको २००४ सालको शिक्षा योजनामा अनिवार्य शिक्षाको प्रावधान थियो। २०१२, २०१८, २०२८, २०४९, २०७४, २०७५ को आयोग र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐनमा पनि यसबारे सिफारिस गरिदैछ। २०७२ को नेपालको संविधानले पनि यो कुरा लेखेकै छ। सबैलाई शिक्षा, सन् २००० देखिका शिक्षा सुधार योजनाहरूले पनि अनिवार्य शिक्षा बारे लेखेकै छन। तर ती कुनै पनि दस्तावेजले कसको जिम्मेवारी हो त भनी तोकेनन्। लगानी कसको भन्ने कुरा पनि लेखेनन्। अनिवार्य शिक्षा सुनिश्चित नगर्ने निकायलाई सजाय के त भन्ने कुरा पनि लेखेनन्। जे लेखे गोलमटोल कुरा लेखे। परिणाम पनि यही भयो कि शिक्षा अनिवार्य बनेन्। बनाइएन। अझ आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य भन्ने नेपालको संविधान, २०७२ र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ का कुरा त कार्यान्वयन नै भएनन्। यस अर्थमा पनि हामी चुकेकै हौ कि त ?

युनेस्कोले सन् २०१७ मा अनिवार्य शिक्षाको लगानीलाई साझा मान्यो। सरकारका हर संरचनाले लागू गर्नुपर्ने नियम। चीनले सन् १९८६ मा अनिवार्य शिक्षा ऐन लागू गर्‍यो। ६ देखि १५ वर्षकाले पढ्ने पर्ने। तिनका अभिभावकले पढाउँने पर्ने। नसक्नेलाई दुइटा योजना बनायो। पहिलो शुल्क मिनाहा गर्ने। दोस्रो, पूरक खर्च (Subsidy) दिने। अर्थात् चीनले अनिवार्य शिक्षाका लागि लगानीको ग्यारेण्टी हुने योजना दियो। १६ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई काम लगाउँने उद्यमी, व्यवसायी, घरधनी, बजार आदिले तिनलाई साक्षर बनाउँने पर्ने नीति लियो। स्कूललाई गृहकार्य

शुल्क, पोशाक शुल्क, बोर्ड शुल्क, आवास शुल्क, चाहि लिन पाउँने प्रबन्ध गन्यो। यति गर्दा पनि कतिपय बालबालिका विद्यालय गएनन्। जान चाहेनन्। तिनलाई के गर्ने त ? चीनले विद्यालय बाहिरका बालबालिकालाई पढाउँन विशिष्टीकृत शिक्षण संस्था बनायो। Children's Palace, Youth Palace, comprehensive practice activity base, special children service institutions, and out-of-school training institutions. एकत्रित बस्तीमा पनि । छरिएका बस्तीमा पनि । यसरी विशिष्टीकृत शिक्षाको चिन्तन हामीले गरेनौं कि त ?

भारतले चाहि सामाजिक अनुबन्धनको नीति लियो। कसको जिम्मेवारी हो अनिवार्य शिक्षा ? लगानी कसको हो ? यसका लागि संघीय तथा प्रदेश सरकारले लगानी गर्ने भनी तय गन्यो । ग्राम पञ्चायत तथा नगर सरकारले कार्यान्वयन गर्ने भनी स्पष्ट लेख्यो। यति गर्दा पनि यकिनन् जिम्मवार संस्थाको जानकारी भएन। अर्थात् भारतले अनिवार्य शिक्षा कस्को जिम्मेवारी हो भनेन। कस्को कर्तव्य हो त्यो पनि भनेन। जिम्मेवारी पूरा नगर्ने तथा कर्तव्यच्युत संस्थालाई के गर्ने भन्ने कुरामा पनि मौन रह्यो। भारत चुकेको त्यही हो। अर्थात् प्राथमिक तहको शिक्षालाई केन्द्र र प्रदेशको जिम्मा लगायो। धन र कार्यक्रम केन्द्रको। अरु को जिम्मेवार छन भनी लेखियो। अपांगता भएकाहरूको शिक्षा दीक्षाको जिम्मा छिमेकी स्कूललाई दिइयो। यस क्रममा भारतले अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको कार्यक्रम त लागू गन्यो। विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका पढाउँन सर्व शिक्षा अभियान पनि सञ्चालन गन्यो। दिवा खाजाको प्रबन्ध पनि गन्यो । बेटी बचाओ बेटी पढाओ अभियान पनि चलायो। नेपालले पनि भारतीय ढंगकै अभ्यास गरेको देखिन्छ। अभियानका कुरा गर्ने। विद्यालय बाहिरका बालबालिका मध्ये केहीलाई गरिखाने सीप सिकाउँने। तर बजारको सुनिश्चित नगर्ने। यस मानेमा चीन भिन्न रहेछ। किनकि त्यहाँ बालश्रमको अर्थ अर्कै रहेछ। हर बालबालिकालाई तिनले सक्ने काम गर्न लगाउँने। अर्थात् त्यहाँ विश्व श्रम संगठनको बालश्रमको परिभाषा लागू हुने रहेनछ । बरु गुजारामुखी कृषकको ज्ञानले मान्यता पाउँदो रहेछ। सक्ने काम गराउँने कृषक संस्कृतिले शिक्षण संस्थामा पनि मान्यता पाएको रहेछ । यही परिवेशमा चीनले विद्यालय बाहिरका बालबालिकालाई उद्योगमा लगायो। उर्जा उद्योगमा, प्रविधिमा,

कोइराला, प्रा. डा. विद्यानाथ, २०८१

र अन्य व्यवसायमा । हामीले चाहिं खाली बालश्रम निषेधि कुरा गर्नुयौं । यहीनेर पो हामी चुक्यौं कि त ?

नेपालले सीप सिकाउन विश्व श्रम संगठनको मानक बोको । गैसस तथा अगैससले पनि त्यही कुरामा सहमति जनाए । परिणामतः गुजारामुखी खेतीको हाम्रो संस्कारमा भएको बालसीप पनि हराउन पुग्यो । अर्थात् हामीले कुन बाल सिकाइ हो ? कुन बाल अभ्यास हो । कुन बालश्रम हो । कुन निकृष्ट बालश्रम हो भन्ने कुरामा हामी स्पष्ट बनेनौं । बनाइएनौं । बालबालिकाले रहरले तथा आवश्यकताले गरेका काममा विज्ञान छ । गणित छ । सामाजिक छ । भाषा छ भन्ने कुराको जानकारी दिने अध्ययन सामग्री पनि बनाएनौं । परिणामतः हाम्रा बालबालिका नत गुजारामुखी खेतीका लागि उपयुक्त भए नत बजारमुखी खेतीका लागि । यही स्थितिमा हाम्रो विद्यालय बाहिरका बालबालिकाको शिक्षा भयो । यो अन्यायको श्रष्टा हामी नै भयौं कि त ?

व्यावसायिक शिक्षा: रथ अघि घोडा पछि

वर्णश्रम व्यवस्थाले व्यावसायिक शिक्षालाई संस्थागत गर्नुको । जातजाति व्यवस्थाले त्यसमा छुत अछुत जोडयो । तहगत सोच बनाई दियो । प्लेटोले पनि उनको किताब द रिपब्लिकमा व्यावसायिक शिक्षालाई कामदार समूहको शिक्षा बनाएका थिए । यसको आशय थियो सीप शिक्षा महंगो छ । संस्थागत गरे टिक्छ । नत्र मर्छ । हाम्रो जातीय छुवाछुत तथा समाजलाई तहमा हेर्ने सोचले व्यावसायिक शिक्षाले सम्मान पाएन । व्यावसायिक सीपका धनीहरू नै अपहेलित हुन पुगे । नेपाल तथा भारतको नियति यही रह्यो । चीनमा पनि व्यावसायिक शिक्षालाई दोस्रो दर्जाकै मात्रै चलन छ । जर्मनीको पनि त्यही नियति हो । यसरी हेर्दा हामी विज्ञहरूले संस्कार बुझेनौं कि ? तहगत समाज बुझेनौं कि ? व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाको अन्तर बुझेनौं कि ? आयातित सोचमा नै सबै कुरा देख्यौं कि ? बाबु आमाको अंश लिने समाज र अंश नदिने समाजका युवाको मानसिकता बुझेनौं कि ? यस्ता अनेकौं अप्ठेराहरू हामीसँग रहे । परिणामतः राजा जयपृथ्वी बहादुर सिंहको अभ्यासले निरन्तरता पाएन । २०२८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना अन्तर्गतका व्यावसायिक तथा पूर्व व्यावसायिक शिक्षाले पनि सोही नियति भोगे । लोकतान्त्रिक तथा गणतान्त्रिक सरकारहरूले पनि शब्दान्तर गरे ।

भावान्तर भएन। उनीहरूले बनाएका प्राविधिक तथा प्राविधिक धारका विद्यालयहरू पनि विद्यार्थी नपाएर खिचौटे बन्दै गए। कतिपय त बन्द प्रायः हुन पुगे। तैपनि हामी व्यावसायिक शिक्षाको रट लगाइ रहेछौं। त्यस्ता विद्यालय खोल्ने। केहीलाई पढाउँने। यसको सट्टा सबैलाई सीप दिने सहज उपायबारे उदासीन रह्यौं। विद्यार्थीको प्रोफाइल बनाउँने। त्यसमा तीन कोलम राखे। पहिलो कोलममा विद्यार्थीले चाहेको सीप लेखे। दोस्रो कोलममा उसले जानेको सीप लेखे। तेस्रो कोलममा उसका अभिभावकले जानेको सीप लेखे। चाहेको सीप यूट्युबबाट सिके भन्ने। जानेको सीप साथीलाई सिकाउ भन्ने। सीप भएका अभिभावकलाई श्रोत व्यक्तिका रूपमा उपयोग गर्ने। इन्टर्न्सको रूपमा। अन-कल शिक्षकको रूपमा। सीपबाट उत्पादित सामग्री पालिकाले किन्ने। आवश्यक लगानीका लागि विद्यार्थी बचतको अभियान थाल्ने। यी र यस्ता काममा हामी चुक्यौं कि त ?

चीनमा पनि प्राज्ञिक लाईनमा जान नसक्नेले व्यावसायिक शिक्षा पढ्ने मान्यता छ। उनीहरूको विकल्प पनि त्यति नै हो। तर त्यहीँका अध्ययनहरूले भन्छन् -त्यहाँका व्यावसायिक स्कूलहरू प्राज्ञिक कोर्स तथा कम्पनीबाट छुट्टिएका छन्। तिनले करिअर तथा आय दुवै दिन सकेका छैनन्। उत्पादित वस्तुले बजार पाएका छैनन्। त्यसैले चीनले स्थानीय तथा स्कूलमा आधारित पाठ्यक्रम अन्तर्गत १४ देखि १८ प्रतिशत समय खर्च गर्ने प्रवन्ध गरेको छ। त्यसैमा व्यावसायिक शिक्षा पनि जोड्ने सोच बनाएको छ। यस बाहेक शिक्षालाई नियन्त्रितबाट निर्देशित व्यवस्थापनमा लाने। बालमैत्री बनाउँदै जाने तथा स्तरीय आधारको सिकाइमा जोड दिने चिन्तन बनाएको छ। हामीले पनि यो यथार्थ बुझ्नेौं कि त ? तद्अनुसारका कामहरू गरेनौं कि त ?

भारतमा कक्षा ११ र १२ मा व्यावसायिक शिक्षा राखिएको छ। अरु तहमा व्यवसाय उन्मुख बनाउन खोजिएको छ। अनि सरकारी दस्तावेजमा बेग्लै धार हैन जे सिके पनि सम हुने सिफारिस गरिएको छ। लोक विद्या भनेर सबैलाई व्यावसायिक शिक्षा दिने सोच त्यहाँ ल्याइएको छ। तद्रुसारको क्वालिफिकेशन फ्रेमवर्क बनाइएको छ। बाल शिक्षादेखि नै व्यावसायिक शिक्षाको एकीकरण गरिएको छ। उद्यमीकरण तथा डिजिटल शिक्षामा जोड दिइएको छ। र अध्ययनहरू भन्छन् -स्कूल बाहिरका

कोइराला, प्रा. डा. विद्यानाथ, २०८१

बालबालकाको कमजोर सीप छ, भन्ने बजारको गुनासो छ। व्यावसायिक शिक्षा भनेकै दोस्रो रुचीको विषय मानिएको छ। समाजले पनि व्यावसायिक शिक्षालाई तल्लो नजरियाबाट हेरेको छ। यही नियति भोगेको नेपालले न त जन्मजात सीप भएका दलितको छुवाछुती पीडा हटाएका छौं न त जनजाति तथा अन्य सीपवालाहरूको सीपको स्तर बढाएका छौं। न दलितका सीपहरूको आधुनिकीकरण गरेका छौं। यहीनेर हामी चुक्यौं कि ?

शिक्षक शिक्षा:

चीनमा शिक्षक तालिम दिन तीन विषयमा जोड दिइन्छ। रैथाने दर्शनमा, शिक्षण विधिमा र बाल मनोविज्ञानमा। यसरी दिइएको तालिमको प्रभावकारिता के छ भनी अध्ययन गरिएको थियो। अध्ययनको नतिजा आयो कि तालिम सरकारी नीति अनुकूल भएन। अर्थात् रैथाने दर्शनसँग जोडिएन। शिक्षकले खोजेको र तालिम प्रदायकले दिएको तालिममा तालमेल देखिएन। तालिमकर्ताले शिक्षकलाई दिएको तालिम पनि कमजोर देखियो। अर्थात् तालिममा अपेक्षित गुणस्तर देखिएन। त्यस्तै सेवाकालीन र पूर्वसेवाकालीन तालिम जोडिएको पनि छैन। यसबाट बुझिन्छ कि शिक्षक तालिम अपेक्षित भएको छैन।

भारतले पनि चीनकै नियति भोगेको छ। यो नियति बदल्न भारतले स्तरीय तालिम (standardized training) को चिन्तन ल्याएको छ। तत्स्थानीय तालिम (site based approach) को अभ्यास गरेको छ। स्वनिर्देशित तालिम (self directed approach) को प्रवन्ध गरेको छ।

चीन र भारतले झैं नेपालले पनि शिक्षक तालिमका अनेकन् अभ्यासहरू गरेको छ। विद्यालयमा आधारित तालिम। क्लष्टर शिक्षक तालिम। प्रयोगात्मक तालिम। प्रत्याभूतिजन्य (reflective) तालिम। एबीसी तालिम। झण्डै ९८ प्रतिशतले तालिम लिइसकेको तथ्यांक पनि छ। त्यो तालिमको प्रभावकारीता बारे विभिन्न अध्ययनहरू भएका छन्। सन् २०६८ देखिका अध्ययनहरूको विश्लेषणले देखाए कि तालिममा सिकेका कुराहरू कक्षा कोठामा गएका छैनन्। केवल एउटा अध्ययनले मात्र ५० प्रतिशत तालिम कक्षा कोठामा प्रयोग भएको देखाएको छ। यसको सन्देश हो—कि त

चीनको अनुभव जस्तो दिन खोजेको कुरासँग तालिमको मेलजोल भएन। विदेशी सिद्धान्त बोकाइयो। घरैमा जन्मेको सिद्धान्त खोजिएन। खोजे पनि जोडिएन। अर्थात् आजकल भन्ने गरिएको परम्परागत ज्ञान, सीप तथा प्रविधिलाई पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकले खोजेको ज्ञान सीप, तथा प्रविधिसँग जोडिएन। शास्त्रीय ज्ञान, सीप, तथा प्रविधि, रैथाने ज्ञान सीप तथा प्रविधि एवं पाठ्यक्रम एवं पाठ्यपुस्तकले दिन खोजेको ज्ञान, सीप तथा प्रविधि जोडिएन। सिद्धान्तलाई व्यवहार तथा व्यवहारलाई सिद्धान्तमा बदल्ने कला सिकाइएन। यो स्थितिमा सेवाकालीन तथा पूर्वसेवाकालीन तालिमहरूले अपेक्षा अनुसार परिणाम दिएका छैनन् भन्ने कुरामा नेपाली अध्ययनहरू पनि एकमत छन्। तर पनि हाम्रो तालिम दिने प्रक्रिया एउटै छ। अर्थात्, हामीले न त शिक्षकले गरेका राम्रा अभ्यासहरूलाई सार्वजनिक गरेका छौं। न त शिक्षकलाई नै चुनौती गरेका छौं। न त नेपाली मोडेलको तालिम बनाएका छौं। यहीनेर हामी चुकेका छौं।

उच्च शिक्षा: खोजेको के हो ?

चीनको भर्ना आधार प्रवेश परीक्षा (Gaokao) को अंक हो। विपन्नलाई छात्रवृत्ति र कलेजमै आंशिक काम अहिलेको प्रवन्ध हो। यति गर्दा पनि विश्वविद्यालयहरू प्राज्ञिक नै छन्। तिनमा सीप शिक्षा दिनुपर्छ र सीपवालालाई बजारसँग जोड्नुपर्छ भन्ने धारणा चाहिँ प्राज्ञिक बेरोजगारीले जन्माएको अहिलेको मुद्दा हो। यो मुद्दा सल्टाउँन चीनले डवल फस्टको नीति ल्यायो। डवल फस्ट भनेको वल्डक्लास बन्ने हो। यसका लागि चीनले उच्च शिक्षाका शिक्षण संस्थामा विकेन्द्रीकरणको नीति लागू गरिरहेको छ। बजारीकरण, अन्तर्राष्ट्रियकरण, तथा आर्थिक विकासमा जोड दिने नीति लिएको छ। अनुसन्धान, आधुनिक प्रविधि प्रयोगमा जोड अहिलेको उच्च शिक्षाको कार्यदिशा भएको छ।

भारतले एक्काइसौं शताब्दीका लागि जोसुकैबाट पनि सिक्ने नीति लागू गरेको छ। चलनचल्तीको शब्दमा ३६० डिग्रीमा सिक्ने विधि। क्रियाशील विधि प्रयोग गरेर व्याख्यान विधि घटाउँने योजना बनाएको छ। व्यवहार सापेक्ष पठनपाठन गर्ने भएको छ। निणर्यात्मक (summative) जाँचको बदलामा निर्माणात्मक जाँच लिने प्रवन्ध गरेको छ (World Economic Forum, 2022)। दूर शिक्षालाई खेल बदल्ने बाटो (game

कोइराला, प्रा. डा. विद्यानाथ, २०८१

changer) मा लाने प्रवन्ध छ। अहिले झण्डै १० प्रतिशत विद्यार्थी यो विधिबाट भारतका विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत छन्। क्रमशः यो संख्या बढाउँने भारतको लक्ष्य छ।

नेपालले पनि २१ औं शताब्दीको उच्च शिक्षाका लागि अनेकन् सोच बनाएको छ। पहिलो सोच हो- एक्काइसौं शताब्दीका चारवटा सीपलाई विद्यालय तहदेखि उच्च शिक्षाका तहसम्म समावेश गर्ने। दोस्रो सोच हो- क्वालिफिकेशन फ्रेमवर्कको स्वीकृति। यो फ्रेमवर्कमा विद्यालय तह, औपचारिक शिक्षा, व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षा एवं उच्च शिक्षाबाट अपेक्षा गरिएका कुराहरू समावेश गरिएका छन्। तेस्रो सोच हो- विश्वविद्यालयहरूले आ-आफना दीर्घकालीन योजनाहरू बनाएका छन्। चौथो सोच हो - विश्वविद्यालयका उपकुलपति हुनेहरूले आ-आफना सोचपत्रहरू जारी गरेका छन्। तर हामी बोल्छौं गर्दैौं। चीनका राष्ट्राध्यक्ष सीजिङपिङ नेपाल आउँदा भनेका वाक्यको अर्थ हो हामी बोल्छौं तर गर्दैौं। हामी चुकेको यही हो।

निचोड

विश्वका अभ्यासहरूले शिक्षामा लचिलोपना खोज्छ। हाम्रा अभ्यासहरूले हामी पनि लचिला छौं भन्ने देखाउछ। हामी चुकेको ठाउँ भनेको सामान्य छ। त्यो हो -आयातित सोचमा मात्रै विश्वास गर्ने चलन। तिनकै अभ्यासमा विश्वास गर्ने बानी। त्यसको संस्कृति के थियो भनी खोज्नेमा हामी कमजोर छौं। त्यसलाई हाम्रो परिवेशमा अनुकूलन गर्ने कुरामा कमजोर छौं। आफ्ना रैथाने ज्ञान, सीप, प्रविधिको खोजीमा बेवास्ता गर्छौं। पुर्खाले बचाएका शास्त्रीय चिन्तनमा आधुनिकता खोज्दैौं तर गुरुकुल, गुम्बा, मदरसा जस्ता विद्यालयहरूलाई धार्मिक विद्यालय पनि भन्न नसकेर परम्परागत विद्यालय भन्नु पर्छ भनी शिक्षा नीति, ऐन, आदिमा लेखे हाम्रो नेतृत्व छ। यो अभ्यासले हामीलाई आफ्नोपनामा बस्न दिँदैन। पहिचानी बन्न दिँदैन आयातितको औपनिवेशिक मानसिकतामा मात्रै रमन रमाउँन सिकाउँछ। परिणामतः मुसहर समुदायका सामाजिक न्यायका प्रतिमूर्ति दीनाभद्रीका कुरा जान्दैनौं। सिकाउँदैनौं पनि। दुषाध समुदायका सामाजिक समावेशीताका नायक राजा सहलेसबारे जान्दैनौं। जनकपुरका राजर्षि जनकको द्वैत भ्रमलाई अन्त्य गर्ने अष्टावक्रको ज्ञान बुझ्दैनौं। मटिहानीका याज्ञवल्क्यको वृहदारण्यकोपनिषदमा के लेखिएको छ भनी हेर्दैनौं। गार्गीको चिन्तन र मैत्रेयीको आदर्श

बुझ्दैनौ। कपिलवस्तुका कपिलमुनिको सांख्यदर्शनमा भएका ज्ञान विज्ञान खोज्दैनौ। तिनको द्वैतवादी दर्शन बुझ्दैनौ। लुम्बिनीका बुद्धको मध्यममार्ग जान्दैनौ। द्वैतवाद बुझ्दैनौ। बागलुङका जैमिनीको मिमांसा दर्शन पढ्दैनौ। पढाउँदैनौ। संयुक्ताक्षर मानिएको ॐ को उच्चारणले शरीरभर ब्रह्मउर्जा प्राप्त गर्छ भन्ने ज्ञानका श्रष्टा विश्वामित्र सिन्धुलीको दुम्जामा थिए भन्ने जान्दैनौ। तनहुँका व्यास कति नम्वरका थिए र तिनको योगदान के थियो भनी खोज्दैनौ। योगी नरहरिनाथको योगदान बुझ्दैनौ। स्वामी प्रपन्नाचार्यको पुस्तक हिन्दु विज्ञानको गहिराई जान्दैनौ। अनि राष्ट्रिय गानमा ज्ञानभूमि शान्तिभूमि तराई पहाड हिमाल भनेर गाउँछौं। फेरि घोकन्ते विद्याको विरोध पनि गर्छौं।

यसैगरी शब्दब्रह्म भनी सिकाउने ऋग्वेदको मर्म बुझ्दैनौ। बरु बिगब्याङ्गको कुरा जान्दछौं। यजुर्वेदको खंभ्रह्मको अर्थ बुझ्दैनौ। बरु नित्सेको शून्यवादको कुरा गर्दछौं। अथर्ववेदको अन्नब्रह्मको कुरा जान्दैनौ। मार्क्स, माओ, लेनीन आदिको भोकको सिद्धान्त पढ्छौं। पढाउँछौं। त्यस्तै सामवेदको आनन्दब्रह्मको कुरा सुन्दैनौ। योगा गर्छु भन्छौं। योग नबुझी योगासनलाई योगा भन्न थाल्छौं। यसैले शिक्षित भएर पनि हामी असान्दर्भिक भएका छौं। सम्भावना भएर पनि बेरोजगार बनेका छौं। प्रकृतिले दिएर पनि दाताका पछि लागेका छौं। इतिहास र संस्कृतिले दिएर पनि हर कुरामा औपनिवेशिक मानसिकता बोक्छौं। हाम्रो शिक्षा यसैमा बस्यो। साक्षरताको। सीप शिक्षाको। स्कूली शिक्षाको। विश्वविद्यालय शिक्षाको। आफ्नोपना खोज्ने, विकास गर्ने र पश्चिमी जगतको ज्ञान, सीप, तथा प्रविधिको कसीमा घोट्ने संस्कृति नहुनु पो समस्या हो कि ? सोचकर्ता तथा सेवा प्रवाहकर्ताहरूले घोट्लिने कि त ?

कोइराला, प्रा. डा. विद्यानाथ, २०८१

सन्दर्भ सामग्री:

Chen, X. (n.d.). *Perspectives in learning* (Vol. 2, No. 1).

UNICEF CIKD. (n.d.). *Privatization vs socialization; state owned and private run universities/college; double first approach; double decentralization system of education.*

Four trends that will shape the future of higher education in China. (n.d.).

Four decades of compulsory education in China: Achievement, experience, and challenges. (n.d.).

Higher education in China 2050: Moving to high quality popularized higher education. (n.d.).